

नोधा गौतमः। मरुतः। जगती, १५ त्रिष्टुप्।

वृष्णे शर्धाय सुमखाय वेधसे नोधः सुवृक्तिं प्र भरा मरुद्भ्यः।

अपो न धीरो मनसा सुहस्त्यो गिरः समञ्जे विदथेष्वाभुवः ॥ १.०६४.०१

नोधाः- मन्त्रधारणसमर्थ । मरुद्भ्यः- मरुतां प्राणविशेषाणाम् । शर्धाय- समूहाय । वृष्णे- वर्षकाय । सुमखाय- सुयज्ञाय । वेधसे- विधायकाय । सुवृक्तिम्- सुष्ठ्वावर्जकं मन्त्रम् । प्र- प्रकर्षेण । भर- संपादय । आपो न- उदकानीव । धीरः- धीमान्सन् । मनसा- चित्तेन । सुहस्त्यः- शोभनपाणियुक्तः । अन्तर्यजनाय मन उच्यते । बहिर्यजनाय हस्त उच्यते । याः- ये । विदथेषु- यज्ञेषु । आभुवः- उपदिष्टमार्गेण स्वरादिलोपरहिततया प्रयुक्तान् । आङ् मर्यादायाम् । गिरः- मन्त्रान् । अपो न- उदकानीव । समञ्जे- सम्यग्व्यक्तान् करोमि ॥१॥

ते जज्ञिरे दिव ऋष्वास उक्षणौ रुद्रस्य मर्या असुरा अरेपसः।

पावकासः शुचयः सूर्या इव सत्वानो न द्रप्सिनो घोरवर्पसः ॥ १.०६४.०२

ऋष्वासः- दर्शनीयाः । उक्षणः- जलसेत्तारः । रुद्रस्य मर्याः- रुद्रवेगवन्तः । असुराः- प्राणदाः । अरेपसः- अपापाः । ते- मरुतः । दिवः- अन्तरिक्षाच्चित्ताकाशाद्वा । जज्ञिरे- प्रादुर्भूताः । पावकासः- शोधकाः । शुचयः- पवित्राः । सूर्या इव- सूर्यसमाः । सत्वानो- बलयुक्ताः । न द्रप्सिनः- वर्षका मेघा इव सन्तः । घोरवर्पसः- भयानकरूपवन्तः ॥२॥

युवानो रुद्रा अजरा अभोग्घनो ववक्षुरघ्निगावः पर्वता इव।

दृष्ट्वा चिद्विश्वा भुवनानि पार्थिवा प्र च्यावयन्ति दिव्यानि मज्मना ॥ १.०६४.०३

युवानः- तरुणाः। रुद्राः- वेगसंपन्नाः। अजराः- जरारहिताः। अभोग्घनः- स्वार्थनाशकाः।  
येऽतिथीनन्यान् खिन्नान्वा न भोजयन्ति तेषां हन्तारः। अध्रिगावः- परैरनिवारितगतयः। पर्वता  
इव- गिरय इव स्थिताः। ववक्षुः- उपासकाभिमतप्रापकाः। दृळ्हा- दृढान्। विश्वा- सर्वान्। पार्थिवा  
दिव्यानि भुवनानि- द्युपृथिवीसंबन्धलोकान्। मज्मना- बलेन। प्र- प्रकर्षेण। च्यावन्ति-  
कम्पयन्ति ॥३॥

चित्रैरञ्जिभिर्वपुषे व्यञ्जते वक्षस्सु रुक्माँ अधि येतिरे शुभे।

अंसेष्वेषां नि मिमृक्षुर्ऋष्टयः साकं जज्ञिरे स्वधया दिवो नरः ॥ १.०६४.०४

चित्रैः- असाधारणैः। अञ्जुभिः- कान्तिभिः। अञ्जु व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु। वपुषे- रूपाय  
रूपमिति भावः। व्यञ्जते- व्यक्तं कुर्वन्ति। शुभे- शोभायै। वक्षःसु- वक्षस्थलेषु। रुक्मान्-  
रोचमानान् हारान्। अधि येतिरे- उपरि चक्रिरे। एषाम्- मरुताम्। अंसेषु- स्कन्धेषु। ऋष्टयः-  
आयुधानि। नि मिमृक्षुः- निमृष्टान्यभवन्। नरः- नेतारो मरुतः। स्वधया- स्वधारणयान्नेन वा।  
आत्मावरणशक्तिभेदकस्येन्द्रस्य सहायका इति कारणात् स्वधारणासंपन्ना इति। वृष्ट्युत्पादनेन  
अन्नकर्तारो वा। दिवः- आकाशात्। जज्ञिरे- प्रादुर्भूताः ॥४॥

ईशानकृतो धुनयो रिशादसो वातान्विद्युतस्तविषीभिरक्रत।

दुहन्त्यूर्धदिव्यानि धूतयो भूमिं पिन्वन्ति पयसा परिज्रयः ॥ १.०६४.०५

ईशानकृतः- इन्द्रसहकारिणः। धुनयः- कम्पयन्तः। रिशादसः- हिंसानाशकाः। वातान्। विद्युतः।  
तविषीभिः- बलैः। अक्रत- कुर्वन्ति। परिज्रयः- परितो गन्तारः। दिव्यानि ऊर्ध्वः दुहन्ति। धूतयः-  
कम्पयन्तः। पयसा- उदकेनेत्याधिभौतिके मूलशक्तिप्रवाहेनेत्याध्यात्मिके। भूमिम्-  
पृथिवीमित्याधिभौतिके। आशरीरमित्याध्यात्मिके। पिन्वन्ति- सिञ्चन्ति ॥५॥

पिन्वन्त्यपो मरुतः सुदानवः पयो घृतवद्विदथेष्वभुवः।

अत्यं न मिहे वि नयन्ति वाजिनमुत्सं दुहन्ति स्तनयन्तमक्षितम् ॥ १.०६४.०६

मरुतः। सुदानवः- शोभनदायकाः। अपः- उदकानि मूलशक्तिप्रवाहान्वा। पिन्वन्ति- सिञ्चन्ति। विदथेषु- यज्ञेषु। घृतवत्- ज्योतिष्मत्। पयः- रसम्। पिन्वन्ति। आभुवः- समन्तात् भवन्तः। मिहे- वर्षणाय। अत्यं न- अश्वमिव। वाजिनम्- गतिमन्तं मेघम्। वि- विशेषेण। नयन्ति। स्तनयन्तम्- गर्जन्तम्। अक्षितम्- अक्षीणम्। उत्सम्- मेघम्। दुहन्ति ॥६॥

महिषासौ मायिनश्चित्रभानवो गिरयो न स्वतवसो रघुष्यदः।

मृगा इव हस्तिनः खादथा वना यदारुणीषु तविषीरयुग्धम् ॥ १.०६४.०७

महिषासः- महान्तः। मायिनः- ज्ञानिनः। चित्रभानवः- असाधारणप्रभाः। गिरयो न- पर्वता इव स्थिताः। स्वतवसः- आत्मबलयुक्ताः। रघुष्यदः- अनायासगतयः। हस्तिनो मृगा इव- गजसमानाः। वना- संभक्तान् रसान्। खादथ- अनुभवथ। आरुणीषु- सूर्यरश्मिषु। तविषीः- स्वशक्तीः। अयुग्धम्- योजितवन्तः ॥७॥

सिंहा इव नानदति प्रचेतसः पिशा इव सुपिशो विश्ववेदसः।

क्षपो जिन्वन्तः पृषतीभिर्ऋष्टिभिः समित्सबाधः शवसाहिमन्यवः ॥ १.०६४.०८

सिंहा इव। नानदति- गर्जन्ति। प्रचेतसः- प्रकर्षचेतनाः। पिशा इव- रुरव इव। सुपिशसः- सुरूपाः। विश्ववेदसः- सर्वज्ञानवन्तः। क्षपः- शत्रूणामुपक्षपयितारः। अहिमन्यवः- क्रोधे सर्पसमा अहीनज्ञाना वा। शवसा- बलेन। पृषतीभिः- मृगीभिः। मृगा अधिकवातागमनेन वेगिनो भवन्ति लोके। तस्मादपि मरुतः पृषद्रथा भवितुमर्हन्ति। आध्यात्मिके तु गौरा ज्ञानतृष्णाप्रतीकाः। तस्मात्ते

मरुतां प्राणविशेषाणां वाहनभूताः । ऋष्टिभिः- आयुधैः । सबाधः- बाधितान् । समित्- रक्षितुं  
युगपदागच्छन्ति ॥८॥

रोदसी आ वदता गणश्रियो नृषाचः शूराः शवसाहिमन्यवः ।

आ वन्धुरेष्वमतिर्न दर्शता विद्युन्न तस्थौ मरुतो रथेषु वः ॥ १.०६४.०९

शवसा- शक्त्या । अहिमन्यवः- अहीनज्ञानाः । मन ज्ञाने । गणश्रियः- गणानां मङ्गलाः । नृषाचः-  
उपासकान् सेवमानाः । शूराः- समर्थाः । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । आ वदत- समन्तात् तत्त्वं  
ब्रुवन्तु । मरुतः- प्राणविशेषाः । वः- भवताम् । रथेषु- वाहनेषु । वन्धुरेषु- सारथ्युपवेशनस्थानेषु ।  
युष्माकं गणः । अमतिर्न- मत्यतीतात्मेव । दर्शता- दर्शनीया । विद्युन्न- तडिदिव । तस्थौ-  
जीवनयात्रायामस्माकं नयनाय स्थितः ॥९॥

विश्ववेदसो रयिभिः समोकसः समिश्लासस्तविषीभिर्विरिप्शिनः ।

अस्तार इषुं दधिरे गभस्त्योरनन्तशुष्मा वृषखादयो नरः ॥ १.०६४.१०

विश्ववेदसः- विश्वज्ञानयुक्ताः । रयिभिः- दानयोग्यैर्धनैः । समोकसः- उपासकानां निवासभूताः ।  
संमिश्लासः- संमिश्राः । तविषीभिः- शक्तिभिः । विरिप्शिनः- महान्तः । अस्तारः- शत्रूणां  
निरसितारः । अनन्तशुष्माः- अनन्तबलाः । वृषखादयः- सोमानुभवपराः । नरः- नेतारः ।  
गभस्त्योः- बाह्वोः । इषुम्- बाणम् । दधिरे- धृतवन्तः ॥१०॥

हिरण्ययेभिः पविभिः पयोवृध उज्जिघ्नन्त आपथ्यो३ न पर्वतान् ।

मखा अयासः स्वसृतौ ध्रुवच्युतौ दुध्रकृतौ मरुतो भ्राजदृष्टयः ॥ १.०६४.११

मखाः- यज्ञभूताः। अयासः- अस्मान् प्रति आगन्तारः। स्वसृतः- स्वात्मानं प्रति सरन्तः।  
ध्रुवच्युतः- दृढजडप्रतीकपर्वतानपि च्यावयन्तः। दुध्नकृतः- आत्मानमन्यैर्धर्तुमशक्यं कुर्वाणाः।  
भ्राजदृष्टयः- दीप्तदृष्टयः। मरुतः- प्राणविशेषाः। हिरण्ययेभिः- ज्वलद्भिः। पविभिः- चक्रैः।  
पयोवृधः- उदकवर्धकाः। आपथ्यो न- पथ्यागतोऽस्र इव। पर्वतान्- गिरीन्। उज्जिघ्रन्ते- ऊर्ध्वं  
गमयन्ति ॥११॥

घृषुं पावकं वनिनं विचर्षणिं रुद्रस्य सूनुं हवसां गृणीमसि।

रजस्तुरं तवसं मारुतं गणमृजीषिणं वृषणं सश्रुतं श्रिये ॥ १.०६४.१२

घृषुम्- शत्रुनाशकम्। पावकम्- शोधकम्। विचर्षणिम्- ज्ञानिनम्। रुद्रस्य- वेगाधिदैवतस्य।  
सूनुम्- पुत्रम्। हवसा- आह्वानमन्त्रेण। गृणीमसि- स्तुमः। रजस्तुरम्- उदकत्वरयितारम्।  
तवसम्- प्रवृद्धम्। ऋजीषिणम्- शत्रूणामपार्जकम्। वृषणम्- वर्षकम्। मारुतं गणम्- प्राणगणम्।  
श्रिये- मङ्गलाय। सश्रुत- प्राप्त ॥१२॥

प्र नू स मर्तः शवसा जनाँ अतिं तस्थौ व ऊती मरुतो यमावत।

अर्वद्विर्वाजं भरते धना नृभिरापृच्छ्यं क्रतुमा क्षेति पुष्यति ॥ १.०६४.१३

मरुतः- प्राणविशेषाः। यम्। वः- युष्माकम्। ऊती- रक्षणेन। आवत- अरक्षत। स मर्तः- स  
मनुष्यः। नु- क्षिप्रमेव। शवसा- बलेन। जनान्। प्र- प्रकर्षेण। अति तस्थौ। अर्वद्विः- प्राणैः।  
वाजम्- सुगतिम्। वज गतौ। धना- धनानि। भरते- संपादयति। नृभिः- मनुष्यैः। आपृच्छ्यम्-  
जिज्ञास्यम्। क्रतुम्- सङ्कल्पम्। आ- समन्तात्। क्षेति- निवासयति। क्षि निवासगत्योः। पुष्यति-  
पोषयति ॥१३॥

च॒र्कृत्यं॑ मरुतः पृ॒त्सु दु॒ष्टरं॑ द्युमन्तं॑ शु॒ष्मं म॒घवत्सु॑ धत्तन।

ध॒नस्पृ॒तमु॒क्थ्यं॑ वि॒श्वच॑र्षणिं तो॒कं पु॒ष्ये॒म तन॑यं श॒तं हि॒माः ॥ १.०६४.१४

मरुतः- हे प्राणविशेषाः । चर्कृत्यम्- पुरस्कर्तव्यम् । पृत्सु- युद्धेषु । दुष्टरम्- कष्टेन तरितव्यम् ।  
द्युमन्तम्- ज्योतिष्मन्तम् । शुष्मम्- बलम् । मघवत्सु- उपासकेषु । धत्तन- स्थापयत ।  
धनस्पृतम्- संपदां स्पृष्टारम् । उक्थ्यम्- मन्त्रवन्तम् । मन्त्रानुसारिणम् । विश्वचर्षणिम्-  
विश्वज्ञानवन्तम् । तोकम्- पुत्रम् । तनयम्- पौत्रम् । शतं हिमाः- संवत्सरशतम् । पुष्ये-  
पोषयेम ॥१४ ॥

नू॒ष्टिरं॑ मरुतो वी॒रव॑न्तमृ॒तीषा॑हं र॒यिम॑स्मासु॑ धत्त।

स॒हस्रि॑णं श॒तिनं॑ शू॒शुवांसं॑ प्रा॒तर्म॑क्षु॒ धिया॑वसु॒र्जग॑म्यात् ॥ १.०६४.१५

नु- क्षिप्रम् । स्थिरम्- दृढम् । वीरवन्तम्- वीर्यसंपन्नम् । ऋतीषाहम्- गतिमतां तत्त्वानां  
सहनशीलम् । रयिम्- दानयोग्यधनम् । अस्मासु । धत्त- स्थापयत । सहस्रिणं शतिनं शूशुवांसम्-  
अनन्ततया प्रवृद्धम् । प्रातः- प्रभाते । मक्षु- शीघ्रम् । धियावसु- धारणया चित्तवृत्तिस्तम्भकारक  
इन्द्रः । जगम्यात्- आगच्छतु ॥१५ ॥